

KİLİKYA ERMENİ BARONLUĞUNUN ORTAÇAĞ ANADOLU TARİHİNDEKİ YERİ ÜZERİNE

The Place of Armenian Kingdom of Cilicia on the Middle Age Anatolian History

Ayşe AYÇİÇEK*

Makale Geliş Tarihi: 13.01.2018

Makale Kabul Tarihi: 29.01.2018

Özet: Doğu Roma İmparatorluğu'nun Ermenilere uyguladığı tehcir politikası sonucu ortaya çıkan Kilikya Ermeni Krallığı, Ermeni siyasi teşekküllerinin en önemlilerindedir. Kilikya'daki Ermeni hâkimiyet sahası siyasi ve askeri sebeplere bağlı olarak bazen daralmış bazen de genişlemiştir. Bununla birlikte, Ermenilerin söz konusu bölgedeki hâkimiyeti takriben üç yüz yıl sürmüştür. Ermeniler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde, Müslim veya gayr-i Müslim öteki Selçuklu vasalları gibi iç yönetimden tamamen bağımsız olarak siyasal yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Kilikya Ermenileri özellikle Haçlılar ve Fransızlarla sıkı ilişkiler kurarak Türklere karşı savaşmışlardır. Yayılmacı politika izleyen Memluklar tarafından bölgedeki Kilikya Ermenilerinin varlığına son verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kilikya, Selçuklular, Haçlılar, Türkler, Memluklar.

Abstract: The relocations of the Eastern Roman Empire emerged as a result of applying policies to Armenians Armenian Kingdom of Cilicia, is one of most important of Armenian political commitments. Armenian domination in Cilicia has sometimes narrows and sometimes expanded in accordance with the territorial political and military causes. However, the Armenian domination of the region lasted approximately three century years. Armenians in Great Seljuk Empire and Turkish Seljuks has remained completely independent in their domestic affairs like the other Muslim or non-Muslim Seljuk vassals as they continued their political life. Armenians in Cilicia in by establishing close relations with the Frenc and Crusaders in particular fough against the Turks. Expansionist policy followed by the Mamluks, ended the existence of Cilicia Armenia in the region.

Key Words: Cilicia, Seljuks, Crusaders, Turks, Mamluks.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, ayse006_53@hotmail.com

Giriş

MÖ II. bin yılında Kizzuwatna olarak adlandırılan Kilikya bölgesi, Kilikya ismini MÖ I. bin yılında almıştır. Günümüzde ise Çukurova Bölgesi olarak isimlendirilmektedir.¹ Langlois, bu ismin kaynağını tespitte çalışırken şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Eski Yunanlılar ve Romalılar, Adana ve Tarsus havalisine Kilikya derlerdi. Kilik, camus, manda demek olup Tarsus’un timsalidir. Kilikya’da bilhassa Tarsus Çayı (Sidnos) ile Seyhan (Sarbus) Nehri’nin meydana getirdiği deltada çok sayıda camus vardır. Herodotos ise buraya bu namı veren Fenikeli Ajenor’un oğlu Kilik’tir.*”²

Kilikya bölgesi, Anadolu’nun güneybatısında Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin suladığı Adana, Misis, Karataş, Osmaniye, Kadirli, Tarsus, Mersin, Ayas (Yumurtalık), Anazarba (Ayn-ı Zerbe-Anavarza-Dilekkaya) ve Kozan gibi kentleri içeren Çukurova bölgesi olarak tanımlanır.³ Bu coğrafya, Kilikia Pedias (=Ovalık Kilikia) ve Kilikia Trakheia (=Dağlık Kilikia) olarak iki ayrı bölüm olarak tanımlanırdı. İlki bugünkü Çukurova’yı ikincisi ise Çukurova’nın batısında yer alan Toros Dağları’nın eteğindeki kayalık bölgeyi içine alıyordu.⁴

Türklerin iskânından önce Kilikya olarak adlandırılan ve 15. yüzyıldan itibaren Türkçe ve Arapça eserlerde Çukurova olarak adlandırılan bölge, Suriye’den Anadolu’ya ulaşan kervan yollarının geçmesi, Korykos, Ayas gibi uluslararası ticaret yollarının başlangıcı olan limanlara, savunmayı kolaylaştırıcı sarp dağlara ve geçitlere sahip olması açısından stratejik öneme sahiptir.⁵

10. ve 11. yüzyıllarda Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgesinde Persler, Rumlar ve Arapların mücadeleleri dolayısı ile oldukça yıpranan kavimlerden birisi olan Ermenilere⁶ göre Kilikya bölgesi Küçük Ermenistan’dır.⁷ Doğu Anadolu Bölgesi ise Büyük Ermenistan’dır. Ne Doğu Anadolu Bölgesi’nde ne de Kilikya’da hiçbir zaman tam bağımsız bir Ermeni devleti kurulamamıştır.⁸

1 Ahmet Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 15, sy. 3, Adana 2006, s. 18

2 Victor Langlois, *Eski Kilikya*, çev. Rahmi Balaban, Mersin: Mersin Halkevi Yayınları, 1947, s. 5.

3 İlyas Gökhan, “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, Nevşehir: 2012, s. 71.

4 Bilge Umar, *Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2000, s. 2.

5 Mehmet Ersan, “Ermenilerin Çukurova’ya Yerleşmeleri”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatar Yayınları, 2001, s. 1.

6 Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Altınok Matbaası, 1967, s. 33.

7 Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Dokuman, c. 1, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, s. 19.

8 İlyas Gökhan, “Kilikya Ermeni Prensiği’nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri”, *Kahramanmaraş’ta Ermeni Sorunu Sempozyumu*, Kahramanmaraş: 2002, s. 68.

Türkiye'nin pamuk, tahıl, turuncgil tarımı; besin ve tekstil sanayileri, bölge ve memleket çapında ticaret, kara, demir ve deniz yolları trafiğinin yoğunlaştığı, kuvvetli bir burjuvazinin elinde sağlam bir zenginliğin unsurlarını teşkil eden⁹ Kilikya'nın bilinen ilk sakinleri Hititlerdir. Hititleri ise Fenikeliler izlemiştir, daha sonra bölgeye sırayla Asurlular, Persler ve Makedonyalılar bu alana hâkim olmuşlardır. Makedonya İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Kilikya Selefkosların hissesine düşmüştü. Selefkosların Roma İmparatorluğuna, daha sonra da Bizans İmparatorluğuna geçen Kilikya, 7. yüzyılın ilk yarısında (635) Arapların hâkimiyetine girmişti. Ancak Müslümanların bölgeye tam manada yerleşmesi 700'lü yıllardan sonra olmuştur. Kilikya, Emeviler ve Abbasi döneminde İslamlaşmıştı. Abbasilerin oluşturduğu Avasım veya Sugur (uç) eyaletine bağlı olan Kilikya'ya pek çok Arap, Türk ve Fars gibi Müslüman halklar yerleşmişti. Hatta Abbasiler Irak'ın güneyindeki Sevad denilen arazilerden sürgün ettikleri çobanlıkla uğraşan Hint kökenli Zutlar'ı da Çukurova'ya yerleştirmişti.¹⁰ Avasım şehri olan Tarsus zamanla İslam şehri haline gelmiştir.¹¹ Tarsus'un yanında Kilikya bölgesinin diğer şehirleri olan Misis, Sis, Ayn-ı Zerbe (Anavarza) ile Kilikya çevresinde bulunan Antakya, Maraş, Besni, Hısn-ı Mansur, Malatya, Tiyana (Kemerhisar) ve Dülük gibi şehirler de Müslümanlar tarafından fethedilerek islamaştırılmıştı. Bu şehirlerde Bizans döneminde doğudan göç ettirilen Ermeniler de vardı. Söz konusu bu şehirlerin askeri garnizonlarına yerleşen Müslüman asker ve gönüllüler arasında çok sayıda Türkler de bulunmaktaydı.¹² Kilikya bölgesinde İslam egemenliği 965 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfı içinde bölge bazen Bizanslıların eline geçse de Müslümanlar bölgeyi tekrar kontrol altına almışlardı.¹³ Kilikya'da 250 yıldan fazla süren İslam egemenliği süresince bölge halkının çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bunun yanında Hristiyan toplumlardan Rum, Ermeni ve Süryani gibi unsurlar da yaşamaktaydı. Ermenilerin Anadolu'nun orta ve güneyinde nüfuslarının artması 1020'lerden sonra olmuştur. Kilikya'da bir Ermeni siyasi teşekkülünün kurulması ise 1080'lerden sonra olmuştur.¹⁴

Kilikya Ermeni Krallığı'nın Kuruluşu

Kilikya Vasal Ermeni Baronluğu'nun kuruluşunda Bizans Devleti'nin etkisi oldukça yüksektir. Ermenileri tehlikeli sınırlarda tampon olarak kullanmıştır. Kilikya

- 9 Paul Dumont, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, s. 369-395.
- 10 Gregory Ebül-Farac (Bar Bebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, terc. Ömer Rıza Doğrul, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 208.
- 11 Çukurova bölgesinde İslan fetihleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. El-Belâzuri, *Fütuh'ul-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- 12 Gökhan, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler", s. 73.
- 13 M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, s. 23; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 265; Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. F. Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, ss. 92-93.
- 14 Gökhan, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler", s. 73.

Vasal Ermeni Baronluğu kurulmadan önce Filaretos, Kogh Vasil gibi Ermeni derebeylerini kendi çıkarları için kullanacağını düşünerek yurt edinmelerine izin vermişti ve bu Ermeni liderlerini, devletin emrinde Bizans subayı ve yöneticisi kabul etmişti. Bu bakımdan Ermenilerin kendi topraklarında yeniden toplanmalarına, örgütlenmelerine izin vermiştir. Soylu Ermeni beylerine her zaman olduğu gibi aslında pek de önem arz etmeyen titrler, unvanlar vererek, sınırlarda “limes” olarak iskân etme siyaseti gütmüştür.¹⁵

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki hâkimiyet sahasının merkezinde ve merkeze yakın kısımlarında Rumlar meskûn halde bulunuyorken bölgenin doğusu ve güneyindeki sınır kesimlerinde Ermeniler ile Süryaniler yerleşmişlerdi. İmparatorluk; kendi mezhebinde olmayan Ermeniler ile Süryanilere büyük baskılarda bulunuyor, onları asimile etmeye çalışıyordu. Bu baskılardan dolayı Ermeniler buldukları bölgelerden göç etmek zorunda kalmışlardı. Ermenilerin zaman zaman gösterdikleri isyankâr tavırlarından dolayı Bizans İmparatorluğu, bölgenin muhafızlığını Gürcülere vererek Ermenileri de bu bölgelerden göçe tabi kılmıştı.¹⁶ Bunun neticesinde de Kilikya'ya bilinen en erken Ermeni göçü 10. yüzyılın ilk çeyreğinde Sasun'dan kalkıp bölgeye gelen 50 Ermeni asilzadesinin hareketiyle başlamış oldu. 10. yüzyılın ikinci yarısında imparator II. N. Phokas tarafından Kilikya ve Kuzey Suriye tekrar ele geçirilmişti.¹⁷ Bu olayın ardından çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hristiyan göçmenler, Müslümanlardan boşaltılan kale ve kasabalara yerleştirilmiştir. İmparator, Kilikya'dan yaklaşık 200.000 kişiyi esir olarak Rum diyarına götürmüş ve halkı göçe ve Hristiyan olmaya zorlamıştır.¹⁸

Doğu Anadolu'dan göçe mecbur bırakılan ve İç Anadolu'da yerleşmelerine müsaade edilen Ermenilerin bir bölümü sonradan Çukurova'ya yerleşmiştir. 1042 yılına gelindiğinde Van Gölü (Vasपुरakan) bölgesinde varlığını sürdüren Ardruni sülalesine mensup ve Ortodoks kilisesine bağlı Apılkarip adlı bir Ermeni soylusuna İmparator IX. Monomakhos tarafından Bizans'a tabi olmak şartıyla Tarsus şehrinin hâkimiyeti verilmiştir. Aynı zamanda da Kilikya valiliğine atanan Apılkarip, sonraki yıllarda yeni göçlere ve Ermeni ileri gelenlerinin buralarda yeni yerlerin elde edilmesinde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra yine Bizans'a tabi olmak şartıyla İmparator I. Alexios Komnenos'u, Lampron kalesinin Hetum'un oğlu Oşin'e bırakılması ve buranın babadan oğla geçen bir tımar olarak verilmesi hususunda ikna etmiştir. Böylelikle Kilikya'da Hetumlar sülalesinin temelleri atılmıştır.¹⁹

15 Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara: Altuncioğlu Matbaası, 1990, s. 12.

16 Gökhan, “Kilikya Ermeni Prensiği'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri”, s. 69.

17 Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, ss. 92-93.

18 Gregory Ebül-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, ss. 264-65; *Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Gri-gor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, ss. 8-9; Faruk Sümer, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy.1, Ankara: 1963, s. 3.

19 Ersan, “Ermenilerin Çukurova'ya Yerleşmeleri”, s. 3.

Kilikya'ya Rupenliler sülalesinin bölgeye ilk gelişi Bizanslılar ile çatışmalarından sonra olmuştur. Ermenilerin Orta Anadolu'ya göçürülmesinden sonra Rumlar ile Ermeniler arasında zaten mevcut olan nefret kök salarak büyümüş ve bu da çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bizans tarafından Kapadokya'da ikamete mecbur tutulan Ermeni kralı Gagik, köpeğinin adını "Armen" koyan Bizans metropoliti Markus'u öldürmüş ve bu hadiseyi bahane eden Bizans ise Ermenileri takibe başlamıştı. Gagik 1080 yılında, Lampron kalesine hapsedilen küçük oğlu David'in serbest bırakılması konusunu görüşmek üzere Tarsus'a gitmiş ve dönüşte Mandale oğulları Gagik'i hapsedirmiş ve bir müddet sonra da öldürmüşlerdir. Krallarının öldürülmesinden sonra zaafa düşen Ermeniler çeşitli alanlara dağılmışlardır. Bunlardan biri de Gagik'in akrabalarından olan Rupen idi. Rupen ve ailesi 1080 yılında Toroslara sığınmış ve Gormoloz denilen köye yerleşmiştir. Kısa bir süre sonra da Rupen ölmüş ve oğlu Konstantin 1091 yılında Bizans'ın idaresindeki Vahga (Feke) kalesini ele geçirmesiyle başıboş gezen Ermeniler onun etrafında toplanmıştı. Ermeniler, Kilikya'nın dağlık alanlarında Bizans'ın elinde bulunan bazı kaleleri de zapt etmiş ve böylece Rupenliler sülalesinin temelleri atılmış oldu. Sonuç itibariyle Kilikya'da biri Rupenliler diğeri de Bizans'a tabi olan Hetumlular olmak üzere iki Ermeni hanedanı hüküm sürmeye başlamıştı.²⁰

Kilikya Ermeni Prensiği'nin tarihi, Küropoletes Fileretos ile başlar. Bizans tarafından Antakya ve Malatya bölgesine başkomutan olarak atanan Fileretos, Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ın Türklere yenilgisinden yararlanarak Maraş'tan başlayıp Urfa'ya kadar uzanan bölgede bir beylik kurmuştur.²¹ Fileteros, Samsat, Malatya, Harput, Palu, Anazarba, Elbistan, Tarsus ve Keysun'u ele geçirip bölgedeki Bizans yönetimine son vermiştir. Antakya dahi Fileteros hâkimiyetine girmiştir.²² Böylece bölgede ilk Ermeni siyasi teşekkülü meydana gelmiş oldu. Fileteros, kendisi Ermeni asıllı olmasına rağmen, hâkimiyeti altında bulunan Hristiyanlara çok kötü davranmaktaydı. Bu sırada Anadolu fetih hareketlerinde bulunan Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah, 1082'de Bizans İmparatoru Aleksios ile yaptığı anlaşma ile batı cihetinden kendini emniyete aldıktan sonra Çukurova'ya yönelip Tarsus'u ele geçirmiştir.²³ Ertesi yıl Adana, Anazarba ve Misis başta olmak üzere bütün Çukurova'ya hâkim olmuştur.²⁴ Sultan 1084'te ise Fileteros'un idaresinden memnun olmayan Hristiyanların da yardımıyla Antakya'yı fethetmiştir.²⁵ Ayrıca Süleyman Şah, devletin

20 *Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi*, ss. 80-158.

21 Ayrıntısı için bkz. Ali İpek, "Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslıklarına Açılan Yol", *Yeni Türkiye*, sy. 60, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014, ss. 279-292.

22 *Chronique de Michel le Grand Patriarche des Syriens Jacobites*, terc. V. Langlois, Venise: 1868, s. 294.

23 Gregory Ebûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 329.

24 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fî târihi'l-âyân'da Selçuklular*, terc. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 229; Azimî, *Azimî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler)*, neşr. Ali Sevim, Ankara: Türk tarih Kurumu, 1980, s. 24.

25 Muharrem Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", *Çeşitli Yönleriyle Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, ss. 10-11.

güneye açılan sınır kapıları olan Adana, Anazarba ve Misis'i fethetmiştir. Fethedilen bu yerlere Türk garnizonları yerleştirilmiş ve Tarsus'a kadar kadı tayin edilmiştir.²⁶ Süleyman Şah, Türklerin hâkim olduğu şehirlerde yaşayan Hristiyanlara adil davranarak onlara her türlü serbestliği tanımış hatta bölgede iki tane yeni kilisenin yapılmasına izin vermişti. Selçukluların bu tutumu, I. Haçlı Seferi sırasında bölgenin kolaylıkla elden çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁷ Antakya elden çıkınca Fileteros, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi yakınlarındaki Huni (Arıtış Kasabası)'ye çekilmiştir. Selçukluların takibinden dolayı buradan da Maraş'a gelmiş fakat Maraş'ın da Türkler tarafından fethiyle Urfa'ya kaçmıştır. Bunun neticesinde de Türkiye Selçuklularına karşı Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın huzuruna çıkmıştır. Sultan Melikşah, Fileteros'u kendisine tabi kılarak vergi vermek ve hutbe okutmak şartıyla Büyük Selçukluların vassalı olmayı kabul ettirmişti.²⁸

Rupen'in oğlu Constantin (1095-1099) I. Haçlı Seferi'nde, Haçlılara asker yardımında bulunmuştu.²⁹ Ayrıca Toros Dağlarındaki ve Amanoslardaki Ermeni feodal beyleri yiyecek temininde ve yol rehberliğinde en önemli destek olmuşlardı. Hatta Ermenilerin ilk Haçlı Seferi'nin yapılmasına sebep olan unsurlardandı. Haçlı liderleri İstanbul'dan itibaren Ermeni beyleriyle tanışmış ve ahbaplık kurmuşlardı.³⁰ Hizmetlerden dolayı kendisine Bizans tarafından Baron ya da Markis unvanı verilip kontluk rütbesine yükseltilmiştir. Konstantin'in halefleri 1198 yılına kadar aynı unvanları taşımışlardır.³¹ Böylece Kilikya Ermeni Krallığı hür ve müstakil bir krallıktan ziyade tabii baronluk görevini üstlenmiş oldu. Kilikya Ermeni Krallığı mevcudiyetini Bizans, Papalık, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Büyük Selçuklular, özellikle Türkiye Selçukluları, Moğollar ve Latin Haçlı İmparatorluğu'na tabi olmalarına borçluydu.³²

Kilikya Ermeni Krallığı'nın Yükselmesi

Ermeni prensi Konstantin, 1100 yılında Vahga (Feka)'da öldüğünde geride Toros ve Leon adlarında iki oğlu kalmıştı. Babasının yerine Baron unvanıyla tahta çıkan I.

26 Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984, s. 70; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, terc. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 39.

27 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, s. 5.

28 Gökhan, "Kilikya Ermeni Prenslığı'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", ss. 69-70; Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", ss. 10-11.

29 *Urfa Mateos, Vekayi-Nâmesi*, ss. 192-193; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, terc. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 170. Haçlı ordusu Antakya'ya girerken şehirdeki Ermeniler büyük sevinç gösterileri içerisinde onları karşılamıştı. Hatta Haçlıların elinden kaçmaya çalışan Türkleri yakalayıp öldürmüşlerdi. Bkz. *Anonim Haçlı Tarihi*, terc. Ergin Ayan, İstanbul: Karadeniz Dergisi Yayını, 2013, ss. 102-105.

30 Güray Kırpık, "Birinci Haçlı Seferinde ve Kurtuluş savaşında Türk-Ermeni-Fransız Münasebetlerinin Benzer Yönleri", *Turkish Studies*, c. 3, sy. 4, Ankara: 2008, s. 534.

31 Refet Yinanç, "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", *Ermeni Olayları Sempozyumu (Van-Bitlis-Muş)*, Van: 1986, s. 95.

32 Salim Cönce, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 1, sy. 1^a, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 10.

Toros (1100-1129) Bizans ile Haçlılar arasındaki çekişmelerden yararlanarak Anazarba'yı ele geçirmişti.³³ Bu arada da Bizans imparatoru Aleksios'un yolladığı kuvvetler Tarsus, Adana ve Misis'i Haçlılardan geri almış ve böylece 1104 yılında Çukurova'nın doğusuna kadar olan bölge tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiş oldu.³⁴ 1110 yılında Konya'da Selçuklu tahtına oturan Şahinşah'ın saltanatının ilk yıllarında Selçuklu idaresinden bağımsız hareket eden Türkmenler, Kilikya Ermenilerinin hâkimiyetinde bulunan bölgelere akınlarda bulunmuşlardır. 1110-1111 yılında Anazarba'ya akında bulunan bir Türkmen topluluğu Anazarba'yı işgal etmiştir. Ermeni Baronu I. Toros, Türklerin çoğunluğundan dolayı savaşa cesaret edemeyince Türkmenler ele geçirdikleri çok sayıda tutsak ve bol miktarda ganimet ile geri dönmüşler ve 1112-1113 yıllarında da Türkler Kilikya'ya akın düzenlemişlerdi. I. Toros, yapılan çatışma ve savaşlardan kendisini uzak tutmaya gayret ederken bölgede yaşayan diğer Ermeni grupları saldırılara karşı koymaya çalışmışlardı. I. Toros, Haçlı seferleri sebebiyle Selçukluların Orta Anadolu'ya çekilmesinin de getirmiş olduğu fırsatla Anazarba'yı elinde tutmayı başarmıştı. I. Toros'un hüküm sürdüğü dönemde Danişmendliler Doğu Anadolu'da hâkimiyetlerinin kurma amacıyla olduklarından Kilikya Ermenileri ile siyasi münasebetlerde bulunmamışlardı. Ancak 1126 yılında Melik Arap'ın kardeşi Sultan I. Mesud ile yaptığı savaşta yenilince I. Toros'a sığınmıştır. Danişmendliler Anadolu hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalışırken Ermenileri Torosların dağ kalelerinden düzlük alanlara indirmeye çalışan I. Toros'un ölümünden sonra başa geçen oğlu Konstantin bir saray entrikası sonucu ortadan kaldırılınca yerine geçen I. Toros'un kardeşi I. Leon (1022-1137), 1132'lerde Bizans'tan Misis, Adana ve Tarsus'u almış,³⁵ böylece Kilikya'nın üç büyük kenti Ermenilerin eline geçmiş oldu.³⁶ I. Leon maceralı bir hayat yaşamış ve feci bir sonuca uğramıştı. Önce Antakya'nın Latin prensi tarafından 1136 yılında esir edilmiş ve ağır bir savaş akçesi vererek kurtulmuştu. Bizans'ın elinde bulunan Çukurova'daki kale ve şehirler Ermeni Baronluğu ve Antakya Haçlı Prenceliğinin eline geçmeye başlayınca İmparator II. İoannes Komnenos bölgeye sefer düzenlemeye karar vererek 1136'da Antakya'ya gelip 1137'de bütün Kilikya'yı ele geçirmiştir.³⁷ Leon, şiddetli mukavemet göstermesine rağmen Bizanslı askerler tarafından yakalanarak karısı, oğulları Ruben ve Toros zincire vurularak İstanbul'a götürülmüştür.³⁸ Kilikya'dan Ermeniler'i sürerek yerine 12.000 kişilik bir Bizans kuvveti koymuş, böylelikle Ermenilerin

33 Ersan, "Ermenilerin Çukurova'ya Yerleşmeleri", s. 6.

34 Anna Komnena, *Alexiad*, terc. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996, ss. 282-283.

35 Mehmet Ersan, "Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 2, sy. 1^b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 173-74.

36 Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 12.

37 İoannes Kinnamos, *Historia*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, s. 14; Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 14; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, terc. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960, s. 424.

38 İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, terc. Abdülkerim Özyayın, c. 2, İstanbul: Bahar Yayınları, 1989, s. 356; D. Nersesyan, "The Kingdom of Cilicia Armenia", *The History of Crusades*, c. 3, London: 1969, s. 639.

Kilikya hâkimiyeti nerdeyse son bulmuştu. Bu durum altı yıl devam etmiştir ve Leon bir oğluyla birlikte İstanbul'da ölmüştür. Leon'un ikinci oğlu Toros (1144-1168) bir fırsat bularak İstanbul'dan Kilikya'ya kaçarak Çukuova'ya gelip Feke Kalesini, Mamistra ve Tarsus'u zapt etmiştir.³⁹ Bizans Kilikya'yı kaybetmek istemiyordu, fakat Kilikya bağımsız Ermeni beyliğini kabullenmeye başlamıştı. II. Toros Bey düzenli ordu oluşturmuş ve ülkeyi her alanda geliştirmeye başlamıştı. Sınırlar genişletilmiş, inşaat faaliyetleri çoğaltılmış; yeni kiliseler, kaleler ve binalar yapılmıştı.⁴⁰

Toros'un bölgedeki faaliyetlerine karşı Bizans İmparatoru Manuel (1143-1180) Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Mesud'dan (1116-1155) yardım istemiş, Mesud da bu çağrıya uyararak Toros'un üzerine yürümüşü.⁴¹ Gönderdiği elçi Toros'a Selçuklu hükümdarının yüksek hâkimiyetini tanımasını söylemişti. O da bunu kabul ederken "Bir hükümdar olarak sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz, bizim terakkimizi hiçbir vakit kıskanmamış ve memleketimizi tahrip etmemişsiniz." dedi.⁴² Böylece Kilikya Ermenileri Selçuklulara tâbi olmuştu. Ancak kısa süre sonra 1155'te Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon, Bizans İmparatoru'nun isteği üzerine Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıkmıştı. Seferin sebebi Toros'un Bizans imparatoruna karşı ikiyüzlü davranmasıydı. Toros'u Kilikya'dan çıkararak ordusunu mahveden Haçlı kontu, böylece imparatora verdiği sözü tutmuş oldu.⁴³

II. Toros'tan sonra başa geçen kardeşi Mleh (1169-1175),⁴⁴ Halep Atabek'i Nurettin ile anlaşmıştı (1169). Son derece zeki, ileriye gören yetenekli bir siyasetçi olan Mleh; Türkler ile birleşmişti. Türk dostluğu sayesinde Mamistra, Adana ve Tarsus'u Bizans'tan koparılmıştı.⁴⁵ Sayıları 16 bin kişiyi bulan ve aralarında rahip ve piskoposların da bulunduğu tutsakları Halep'e getirmişti. Mleh, bunların bir kısmını orada esir tacirlerine satmış ve bedellerini kendisi ile beraber olan Türklere vermişti. Tutsaklardan ileri gelen 30 kişiyi de Nureddin Mahmud'a göndermişti. Mleh'in saldırılarından muzdarip olan Kilikya Ermeni ileri gelenleri, sonunda onu kendilerine şef olarak kabul etmişlerdi. Ancak Nureddin Mahmud'un 1174 yılında ölmesi üzerine Mleh'in şansı kötüye dönmüştü. Çünkü artık kendisini destekleyecek kimse kalmamıştı.⁴⁶

39 Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. H. D. Andreaşyan, İstanbul: Tarih Semineri Dergisi, 1937, s. 203.

40 Kevork Kalloşysn, "Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü", *Yeni Türkiye*, sy. 60, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014, s. 3.

41 *Vahram's Chronicle of Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades*, terc. C. F. Neumann, London: 1831, s. 38.

42 *Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi*, ss. 305-308.

43 *Willermus Tyrennis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, terc. Ergin Ayan, Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2009, s. 112.

44 E. Honigmann, "Misis", *İA*, c. 8. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987, s. 369.

45 Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 13.

46 Ersan, "Türk-Ermeni İlişkileri", s. 180.

Mleh'in ölümünden sonra başa II. Toros'un kardeşinin oğlu Rupen (1175-1187) geçmişti.⁴⁷ Rupen, ücret karşılığında bir kısım Türkmenlere Kilikya'da kışlamak için izin vermişti. Fakat sonradan karışıklık çıkarmalarından dolayı II. Rupen, bu Türkmenlere saldırarak onlardan bir kısmını öldürmüştü; bir kısmını da tutsak almıştı.⁴⁸ Bu duruma komşu İslam devletlerinin sessiz kalamaması üzerine II. Rupen'i cezalandırmak için Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan ile Selahaddin Eyyubi harekete geçmişlerdi. Selahaddin Eyyubi, II. Kılıçarslan yardımıyla 1180 yazında Maraş tarafından Ermeni topraklarına girmiş ve bu durum karşısında II. Rupen, Türk esirleri bırakacağını ve çok miktarda para vereceğini bildirerek barış istemesi üzerine barış gerçekleştirilmişti.⁴⁹ Ancak O tekrar Mamistra, Adana ve Tarsus'u ele geçirmişti. Haçlıların tekrar güvenini kazanmak istiyordu. 1181 yılında Kudüs'e yaptığı bir seyahat sırasında Onfroi de Toron ile Antoinette de Milly'nin kızı Isabelle de Toron ile evlenmişti. Buna rağmen Antakya Haçlı prensi III. Bohemond'un Mamistra ile Adana'ya göz koyması yüzünden anlaşmazlığa düşmüşlerdi.⁵⁰

Bu dönem Kilikya Ermeni derebeyleri arasında iktidar mücadelelerinin ortaya çıktığı bir dönemdi. Nimrunlu Hetum, Rupen aleyhine hem Bizans'ı hem de Haçlıları kışkırtıyordu. Rupen, Nimrun kalesini işgal etmiş ancak Kilikya Ermeni Derebeyleri Rupen'in otoritesini kabul etmemiş merkezi otoriteye karşı çıkmışlardır. Kendi arazilerinde başlarına buyruk yaşamayı ve atalarından gelen feodal yönetim sistemini korumak istemişlerdi. Bu nedenle Rupen ailesi ile Hetum ailesi arasından çarpışmalar siyasi entrikalar gerçekleşmekteydi. Rupen de rahip olmayı tercih edip manastıra çekilmiştir.⁵¹

1187 yılında Rüstem Bey adlı bir Türkmen liderinin emrindeki 5000 atlı ve birçok piyade ile Türkler, Ermeni sınırını geçerek Sis'e kadar ilerlemişlerdi. Bunun üzerine Ermeni Baronu Leon, bu Türkmenleri mağlup ederek liderlerini öldürmüştü;⁵² hatta Ermeniler, Selçuklu melikleri arasında yaşanan saltanat mücadelelerinden istifade ederek Türklerin elinde bulunan Bragana Kalesini ele geçirip kale komutanını öldürmüşlerdir. Buna karşılık veremeyen II. Kılıçarslan devam eden saltanat mücadelesi sırasında 1192 yılında vefat etmişti.⁵³

II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra I. Gıyaseddin Kayhüsrev, 1196'da Konya'yı kuşatan kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah'a karşı koyamayınca canına dokunulmaması şartıyla tahtı kardeşine terk ederek İstanbul'a hareket etmişti. Yolda yağmaya

47 Gregory Ebül-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 372.

48 İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, c. 6, s. 372.

49 Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", s. 4.

50 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s. 81.

51 Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 14.

52 Gregory Ebül-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. 2, s. 447.

53 İlyas Gökhan, "XIV. Yüzyıllarda Kilikya Ermeni Prenslığı ve Memluklarla İlişkiler (1300-1374)", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c. 1, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007, s. 32.

uğrayarak Çukurova'ya yönelen I. Gıyaseddin Keyhüsrev Ermeni Kralı tarafından sultan gibi ağırlandırılmış ve bir ay boyunca yanında kaldıktan sonra İstanbul'a gitmişti.⁵⁴ Bu sırada II. Leon ise Ereğli'yi ve Kayseri yakınlarındaki bir kaleyi işgal etmiştir. Ermeni Baronu bu başarısından dolayı "büyük", "muzaffer" veya "muhteşem" unvanını alarak krallık tacı giymişti.⁵⁵ Ermeniler; Türklerin bu karışıklığından yararlanarak Bizans, Papalık ve Avrupa Devletleri ile birleşerek Türklere karşı bir kampanya başlatmışlardı. 1196 yılında tahta çıkan II. Rükneddin Süleyman Şah, II. Leon'un rakibi Nemrun Prensi Oşin ile işbirliği yaparak Adana'ya kadar ilerlemişti. Türklerin bu başarısı, Ermenilerin tekrar Selçuklulara tabii olmasını sağlamış; sultan adına hutbe okutmayı ve vergi vermeyi kabul ederek barış yapılmasını sağlamıştır.⁵⁶

II. Leon'un taç giydirildiği dönemde ise Ermeniler en parlak dönemini yaşamışlardı. Krallığın merkezi stratejik veya siyasi sebeplerden dolayı Anazarba'dan Sis'e nakledilmişti.⁵⁷ Müslümanlarla Haçlılar arasındaki iki asır devam eden mücadele zarfında Kilikya Ermenileri uzun yıllar yönetimi, askeri stratejileri ve esnek politikalarıyla bölgede rahat bir konuma ulaşmıştır. Bu durumla beraber kültürel etkinlikleri gelişmeye başlamıştır. Ayrıca minyatür başta olmak üzere pek çok sanat alanında önemli eserler verilmiştir.⁵⁸ II. Leon; sarayını ve devlet teşkilatını batı usullerine göre yeniden düzenlenmiş, Ermeniceye pek çok Fransızca kelimelerin girmesiyle dil zenginleşmişti. Baron kelimesi de bu dönemde Ermeniceye girmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra Ermenistan Krallığı Venedik ve Cenevizlilerle Doğu arasında ticari rol oynamaya başlamış, İskenderun körfezi İskenderiye ile rekabet edecek hale gelmişti.⁵⁹

1199 yılında Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah daha önce Türk topraklarına saldıran bu ilk Ermeni kralına karşı intikam seferi açarak Kilikya'yı baştanbaşa geçip Adana'ya kadar istila etmiş ve Ermeni Krallığı Selçuklu Devleti'ne tabi

54 İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, neşr. A. Sadık Erzi, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956, ss. 39-40.

55 II. Leon Roma Germen İmparatorluğu ve Papalıktan taç talep etmişti. Ortaçağda taç talep etmek bağımsızlık simgesiydi. II. Leon mülkünü Haçlılara bağlamak ve Latin sistemine göre, Batıya dönük bir Ermeni krallığı kurmak istiyordu. Bunun için II. Leon Gregoryan mensup piskoposlarına dini anlamda Papalığa tabiiyetinin sadece şekilden ibaret kalacağını ve gerçek durumda hiçbir değişiklik olmayacağına dair güvence verdi. Papanın adamlarına ise piskoposların bu değişikliği büyük bir heyecanla kabul ettiklerini bildirdi. İmparator Heinrich, kendisine Ermeniler üzerine yüksek hâkimiyet hakkı tanımak şartıyla II. Leon'a taç vaadinde bulundu. 1198 Ocak ayında imparatorun ölümünden kısa bir süre sonra Papalık tarafından gönderilen bir heyet, Sis'te taç giyme töreninde hazır bulundu. Bu taç giydirme töreni eski Ermeni krallığının ihyasını kabul eden Ermeniler için büyük bir gündü. Aynı zamanda bu gelişme Rupenliler hükümdarlığının Frenk dünyasına katılmasını sağlayacaktı. Ancak Leon'un bu siyaseti doğudaki Ermenileri kendisinden ayırdı. Çünkü doğudaki Ermeniler Gregoryan mezhebine daha sadıktı. Çukurova Ermenilerinin Katolik mezhebine geçmelerinden kaynaklanan rahatsızlık giderek büyüdü ve aralarındaki mezhep bağları kopma noktasına geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cöhece, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", s. 12.

56 Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 33.

57 V. F. Büchner, "Sis", *İA*, c. 10, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s. 709.

58 Cahit Külekçi, "Türk-Ermeni Sosyal Münasebetleri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 202.

59 Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 35.

duruma getirilmişti.⁶⁰ Bundan sonra II. Leon Selçuklu Sultanı Süleyman Şah adına para bastırmıştır.⁶¹ Türkiye Selçuklularında arka arkaya gelen taht değişikliklerinin meydana getirmiş olduğu otorite boşluğundan faydalanan Ermeniler, Selçuklu tabiiyetinden çıkarak 1205'te Türkmenlerin göç sahası olan Keysun (Göksun)'a saldırmış ve birçok Türkü esir alarak mallarını yağmalamışlardır. Buradan Elbistan'a ve Halep'e baskınlar düzenleyerek yağmalamalara devam etmişlerdir.⁶² Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211), Ermenilerin bu hareketlerine karşılık olarak 1208/1209 yılında beraberinde Eyyubi kuvvetleri olduğu halde Maraş üzerinden Kilikya Ermeni Krallığı topraklarına girmiş ve Petrus kalesini kuşatmıştı. Kuşatma esnasında II. Leon'un oğlu Gregori esir düşmüş ve bu durum karşısında II. Leon Selçuklu Sultanından barış istemişti. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev; Selçuklu Devleti'nin tabiiyeti altında kalması, Anadolu-Suriye ticaret yoluna müdahale etmemesi, Selçuklu ve Eyyubi topraklarına saldırmaması şartıyla barış yapılabileceğini bildirmesiyle II. Leon bunları kabul etmiş ve iki taraf arasında barış anlaşması yapılmıştır. II. Leon bir müddet bu anlaşmaya sadık kalarak Sultan adına para bastırmıştır.⁶³

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra başa İzzeddin Keykavus (1211-1220) geçmiş fakat kardeşi Alaeddin Keykubat bu duruma karşı çıkmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan saltanat mücadelelerinden faydalanan Ermeniler, Ereğli ve Larende kalelerini işgal ettiler.⁶⁴ 1215-1216 yıllarında Selçuklu Sultanı Keykavus, II. Leon'un ihtiyarlığından faydalanarak Ermeniler üzerine saldırıda bulunmuştur. II. Leon hastalanmış, eli ayağı tutmaz olmuştu. Sultan, Gaban kalesini kuşatarak ve Ermeni süvari birliklerini esir almıştı. Daha sonra da Şohogan kalesini işgal etmiş ve II. Leon'un kayınpederi olan Namrun Senyörü Baron Konstantin ile Kır Sahag, birçok prens ve şövalyeleri esir almıştı. Ağır kayıplar veren Ermeniler bu durum karşısında tekrar Selçuklu tabiiyetine girmiştir ve Selçuklu Sultanı adına para bastırmıştır.⁶⁵ Ayrıca Ermeniler, Selçuklulara her yıl vergi vermeye başlamış ve savaş zamanlarında da yardımcı asker gönderecekti. İzzeddin Keykavus'un halefi Alaeddin Keykubat (1220-1237) devrinde ise Ermeniler, Selçukluların tam bir tabii durumuna düşmüş ve bu durum 1243 Köseadağ Savaşı'na kadar devam etmiştir.⁶⁶

Hetum Hanedanı Döneminde Kilikya Ermenileri

II. Leon'un 1219 yılında ölümünden sonra oğlu olmadığı için kızı Zabel (Isabella) taç giymiş ve kocası Philip Antioch'den ayrılarak Lambron Baron'u olan kral naibi

60 Yinanç, "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", s. 96.

61 Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 250.

62 İbn ed-Devadârî, *Kenz ed-Dürrer ve Câmi'el-Ğurer*, neşr. S. A. Aşûr, c. 7, Kahire: 1972, s. 159.

63 Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", s. 18.

64 Gökhan, "Kilikya Ermeni Prenslüğü'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", s. 73.

65 Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 113.

66 Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", ss. 4-5.

Konstantin'in oğlu Hayton (I. Hetum) ile evlenmişti. Bu nedenle Hetumlar (Hetomyan) sülalesi iktidara gelmiş oldu.⁶⁷

Kilikya'da bunlar olurken Alaeddin Keykubad, 1225 yılında karadan ve denizden bölgeye sefer düzenlemişti. Denizden giden kuvvetler Ermeni ve Rumlardan Manavgat ve Anamur gibi bazı kıyı kalelerini alarak Silifke'ye kadar ilerlemişti. Karadan harekete geçen Selçuklu kuvvetleri ise Göksu vadisinden Çukurova'ya doğru ilerlemişti. Ermeni baronu Konstantin Pali, Silifke ve bazı kaleleri teslim etme vaadiyle Haçlılardan, oğlu Hetum da Silifke'deki Hospitalier ve Tempelier şövalyelerinden yardım istemelerine rağmen olumlu cevap alamamışlardır. Bu arada da Selçuklu birlikleri İçel, Silifke ve Çınçın (Maraş) kalesini ele geçirmişti. Zor duruma giren Kral Hetum, Sultan'dan barış istemiş; yapılan yeni anlaşmaya göre Ermeniler, Selçuklu tabiiyetini kabul etmiş ve birçok önemli kalelerle şehirleri Selçuklulara bırakmıştı. Bunun yanı sıra Sultan istediği anda 1500 kişilik Ermeni kuvvetini yardıma göndermek için vaat ederek her yıl ödenen vergi iki katına çıkmış, Sultan adına hutbe okutup para bastırmıştı. Ayrıca Nemrun Senyörü Konstantin de bir miktar askerle Selçuklu hizmetine girmişti. Böylelikle Anadolu-Suriye ticaret yolunun güvenliği sağlanmış oldu.⁶⁸ I. Hetum (1226-1269), Selçuklular aleyhine herhangi bir teşebbüste bulunma cesaretini kendinde bulamamış, babası Konstantin'in yaptığı ve I. Alaeddin Keykubad'ın yüksek hâkimiyetini kabulü olan anlaşmaya I. Keykubad'ın sultanlığı boyunca sadık kalmıştır.⁶⁹

I. Alaeddin Keykubad'ın suikast ile ortadan kaldırılmasından sonra tahta oturan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) devrinin devlet adamları Moğol tehlikesine karşı önlem almaya çalışmışlardır. Bu sebeple Ermeni Kralı I. Hetum'un babası Baron Konstantin'i de Kayseri'ye davet etmişlerdir. Baron Konstantin, daha önce yapılmış olan anlaşmalardan dolayı ve bağımlı krallık sıfatı ile göndermek zorunda oldukları asker miktarından fazlası için ücret ödenmesi, ayrıca hükümler hakkının Selçuklularda kalması şartıyla Ereğli'nin Ermenilere terk edilmesi teklifini etmişti.⁷⁰ Ancak yapılan anlaşmalar gereği ve kendilerine ödenen ücretler karşılığı Moğollar ile yapılacak olan savaşta Selçuklu ordusunda görev alması gereken Ermeniler; verdikleri sözde durmamış, Temmuz 1243 yılında Köseadağ'da Moğol ordusu ile savaşa hazırlanan Selçuklu ordusuna katılmayı çeşitli bahaneler göstererek geciktiren ve sonuca göre hareket etmeyi planladığı anlaşılan Ermeniler, Kayseri'nin kuşatılması esnasında geldiler fakat savaşa girmeden kaçmışlardır.⁷¹

1243'te Türkiye Selçukluları Köseadağ'da Moğollara yenilince Anadolu'nun düzeni bozulmuş ve büyük kargaşalar meydana gelmiştir. Buradan hareket eden

67 Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 35.

68 Sevim, *Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 37.

69 Ersan, *Türk Ermeni İlişkileri*, s. 192.

70 Gökhan, "Kilikya Ermeni Prensiği'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", s. 74.

71 Ersan, *Türk Ermeni İlişkileri*, s. 192.

Moğol komutanı Baycu Noyan Sivas ve Kayseri'yi yağmalamış, Ermeniler ise yaptıkları anlaşmaya sadık kalmayarak yardıma gitmedikleri gibi Selçuklu Sultanı'nın Halep'e gitmek için yola çıkan annesi ve hanımını alıkoymuşlardır.⁷² Ermeni Kralı Hetum, kazandıkları zafer üzerine bir kurtarıcı gibi gördükleri Moğollara tabiiyetini arz etmek üzere Baycu Noyan'ın katına değerli armağanlarla elçiler göndererek vergi vermeye başlamışlardır.⁷³ Bu bağlılığa dair teminat almak için Kilikya'da ileri gelen Ermeni reisleri bir araya gelip kararlar almışlardır, vergi vermenin yanı sıra asker verme sözünde bulunmuşlardır. Kilikya Ermenileri genel olarak Kafkasya Ermenilerinin Moğol reisleri tarafından yüklenen aşırı vergi yükünden, işgale uğramamış olmaları ve yaşadıkları coğrafyanın Moğollara göre ücra olması sayesinde kurtulmuşlardır.⁷⁴

Ermeni kralı, II. Gıyaseddin'e yükümlü olduğu yardımı göndermediği için savaştan sonra bir dost ülke olarak kendisine sığınmış olan sultanın annesi ve kız kardeşini Moğollara teslim etmesi sebebiyle Selçuklular 1245 yılında Kilikya'ya sefer yapmışlar.⁷⁵ 1247 yılında ise Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, kardeşi Baron Simbat'ı, Güyük Han tahta geçtiğinde⁷⁶ Moğolların kendi bölgelerine saldırmalarının önüne geçmek, kendilerine dokunulmadan huzur içinde vergilerini verip hayatlarına devam etmek gayesine dair teminat alıp yeniden tabiiyetini bildirmek için ona elçi olarak göndermiştir.⁷⁷ Böylece rahat bir hayat süreceklerini umuyorlardı ancak çok geçmeden karşılarında Memlukları bulmuşlardır.⁷⁸

Kilikya Ermeni Prensi I. Hetum'un 1247 yılında Moğol hükümdarı Güyük Han ile 1253 yılında da onun halefi olan Mengü Kağan ile yapmış olduğu ittifak, Moğollar'ın Anadolu'yu işgallerinde kolaylıklar sağlamıştır. Bu sebeple de Moğollar Ermenileri desteklemişlerdir. Moğolların yardımıyla 1258 yılında Türk topraklarına saldıran Ermeniler Maraş'ı ele geçirmişler. Moğollar tarafından işgal edilen Merziban, Raban, Behisni ve Dersbak gibi şehirler de Ermenilere hediye edilmiştir.⁷⁹

Selçuklulardan bağımsız olarak çeşitli Türkmen toplulukları Çukurova'ya akınlarda bulunup Ermeni beldelerini yağmalamışlardır. 1259 yılında bir Türkmen beyi Sarum

72 Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", *Türkiyat Mecmuası*, çev. E. Dalaurier, İstanbul: 1928, s. 181.

73 Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, neşr. H. D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954, ss. 15-18.

74 Arif Demirel, "İdari ve Mali Alanda Ermeni-Moğol Münasebetleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 2, Bartın: Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2015, s. 71.

75 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 451-453.

76 Güyük Han'ın tahta oturma töreninin yanı sıra Ögeday Han öldüğünde Moğolların Hanlık makamına geçecek kişinin belirlenmesi için toplanan kurultayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247*, çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitapevi, 2001, ss. 121-123.

77 Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 1, sy. 2, İstanbul: 1950, s. 410.

78 Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", s. 5.

79 Gökhan, "XIV. Yüzyıllarda Kilikya Ermeni Prenslığı ve Memluklarla İlişkiler", s. 34.

Bey, Ermeni beldelerine akınlarda bulunmuştur. Ancak I. Hetum'un kardeşi Simbat; Mundas kalesini ele geçirmiş, bu başarısından dolayı da babası tarafından şövalye rütbesine çıkarılmıştır. 1263 yılında da Karaman Bey, Isauria (İçel) ve Silifke bölgesine akınlara düzenlediği zamanda Kral I. Hetum ile iki kere savaşmıştır. Neticede I. Hetum Silifke'yi kurtarmayı başarmıştır.⁸⁰

3 Eylül 1260'da Taberiye yakınındaki Ayn Calut denilen yerde pusuda bekleyen Mısır kuvvetleri Moğol ordusunun etrafını sararak perişan etmesiyle Ermenilerin Anadolu'daki siyasi emelleri hüsrana uğramıştır.⁸¹ Bu savaş, Moğolların yakın doğudaki hâkimiyetini sarsmıştır. Bu süreçten sonra Memluk Türkleri güçlenerek Moğollara ve Ermenilere ağır darbeler vurmaya başlamışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla Ermenilerle mücadeleyi Memluk Türkleri üstlenmiş oldu.⁸² Ermeni Krallığının Moğolların sadık bir tabii olmasının yanında Çukurova'dan geçen Müslüman tacirleri zaman zaman tutuklamaları, krallık sınırları içerisinde yaşayan Türkmenlerin yağma ve katliama uğratmaları ve hac kabilelerine saldırımları Memlukların dikkatini Ermeniler üzerine çekmiştir. Memluklar için diğer önemli bir konu da donanma inşası için ihtiyaç duyduğu kerestenin ve demir madeninin Mısır'a sevkiyatını Ermenilerin ve Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin engelleme çabaları olmuştur.⁸³ Memlukların yanında Karamanoğulları da Ermenilerle mücadele eden bir Türk Beyliği idi. Karaman Bey, Silifke bölgesine akınlarda bulunarak Ermeni Prensi I. Hetum'u iki kere mağlup etmiştir. Ermeniler de 1263 yılında Silifke'yi geri almıştır.⁸⁴

Moğolların tabiliğini kabul etmiş olan Ermeni Kralı Hetum (1226-1270) Hülagu'yu Suriye seferine teşvik etmesinin yanında kendisi, damadı Antakya Beyi Bohemond da sefere katılmıştır. Ayrıca Hetum Mısırla ticari ilişkilerini kesmiş ve Moğollar tarafından kendisine verilmiş olan Halep'e tabii olan bazı kaleleri işgal etmişti.⁸⁵ Sultan Baybars, Ermeni Kralının Moğolların desteğiyle Halep'e yapmış olduğu başarısız iki seferden dolayı Kilikya Ermenilerini cezalandırmak için 1266'da Hetum'a elçi ile haber yollayarak yaptırım niteliğinde kendisine itaat etmesini, vergi vermesini, memleketin her tarafından at, katır, arpa, buğday ve demir almasının serbest olmasını ve kendilerinin ayrıca Moğolların yardımıyla ele geçirdiği ve sağlamlaştırılmış olan kaleleri de geri vermesini talep etmiştir. Ermeni Kralı Hetum, Moğollardan çekindiği için bu anlaşmaya yanaşmamış, onlardan destek alacağı

80 Ersan, *Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 192.

81 Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, ss. 58-59; Smbat Sparapet, *Smbat Sparapet'in Vekaynamesinden Parçalar (Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar)*, çev. Mehmed Mürselov, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, ss. 251-275.

82 Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 76.

83 Ersan, *Türk-Ermeni İlişkileri*, ss. 193-194.

84 Takiyuddin Ahmed bin Ali el-Makrizi, *Kitabu's-suluk li-mağrifeti düveli'l-muluk*, c.1, Kahire: y.y., 1957, ss. 430-431; Bartold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957, s. 68.

85 Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", s. 10.

ümiyle Baybars'a "köle" diye hakaret etmekten de çekinmemiştir. Bunun üzerine Sultan Baybars, Hama Meliki II. Mansur'un da bulunduğu Kalavun kumandasındaki önemli bir kuvveti Kilikya'ya göndermiş,⁸⁶ Adana, Tarsus, Misis ve Sis şehirlerini yakıp yıktıktan sonra pek çok esir ve ganimet elde etmişlerdir.⁸⁷ Baybars, 10 Haziran 1268 yılında ise Antakya'yı fethetmiş, bu fetih ile Kilikya yolu tamamen açılmış oldu. Bu durum neticesinde Hetum Baybars ile yedi yıl sürecek olan anlaşma yoluna gitmiştir. Baybars 1275 yılında akın yapmak üzere Halep Valisi'ne mektup yazmış, yapılan akında çok sayıda ganimet elde edilmiş ve Maraş'ın kapıları da yıkılmış oldu. Aynı yıl tekrar Kilikya'ya sefer düzenleyen Baybars, Tarsus'a kadar yayılıp her yeri yağmalamış ve zengin ganimetlerle Kilikya'yı terk etmiştir. Ermeni topraklarında bulunan 10000 Türkmen de Memluk ordusu ile işbirliği yaptıkları için Ermeni kralı tarafından öldürülmüştür. Bunların yanı sıra 1276, 1278, 1279 ve 1280 yıllarında da Memluk askerlerinin Kilikya Ermeni Krallığı üzerine seferler yapıp bölgeyi yağmaladıkları görülür. Diğer taraftan 1280 yılında Ermeni kralı III. Leon Moğollarla birlikte Halep'e girerek cami ve medreselerin yıkılmasına neden olmuştu ve 1281 yılında da önemli bir kuvvetle Humus'da Moğollar ile Memluklar arasında yapılan savaşa katılmıştı. Bu nedenle Sultan Kalavun Halep Valisi'ne Kilikya'ya akıncı kuvvet yollamasını emretmiştir. Bunun üzerine Kilikya'ya giren kuvvet Ayas'ı alarak yağmaladıktan sonra geri dönerken Sakal-Tutan yakınında arkasından gelen Ermeni ordusunu bozguna uğratmıştı.⁸⁸ 1282 yılında da Mısırlılar ve Tatarlar arasında savaş olmuştu. Leon'un da katıldığı Mengü Timur komutasındaki kuvveti Humus'ta yapılan savaşta yenilmiş ve bazı bölgeler Tartlar tarafından ele geçirilmişti.⁸⁹

III. Leon'un 1298 yılında ölümünden sonra tahta çıkan oğlu II. Hetum (1298-1305) katı Latin (Katolik) yanlısı olduğundan dolayı 1285 yılında Memluk Devleti, Kilikya Ermeni Krallığı ile anlaşmayı iptal etmiş ve 1292 yılında tekrar saldırıya geçip Kilikya Ermeni Katogikosluğuna bulunduğu Hromkla'yı (Rumkale)'yi ele geçirmişti. Bazı kaleler Memluklara teslim edildikten sonra saldırı durdurulmuştu. 1294 yılında II. Hetum tahtı kardeşine bırakıp manastıra çekilmiştir. 1295 yılında Ermeni asilzadelerin talebiyle Hetum tekrar tahta çıkıp Bizans ve Moğollar ile işbirliği anlaşmaları yenilemek istemiştir. Kardeşinin sürdüğü politikadan memnun olmayan Sımbat Hetum'u devirip tahtı ele geçirmiştir. Hetum'u da Bardzrberd kalesinde hapsedmiştir. Fakat diğer kardeşi Konstantin de Sımbat'tan tahtı ele geçirmiştir. Kardeşler arasında bu iktidar kavgasından yararlanarak 1298 yılında Memluk devleti Kilikya'ya saldırıp ülkenin güneydoğu bölgelerindeki bazı kaleleri almıştır. 1299 yılında Ermeni asilzadeler tarafından yine tahta çıkarılan Hetum Moğollar'ın desteği ile kaybetmiş olduğu kaleleri geri almıştır. 1301 yılında Hetum kar-

86 Ebülferec İbnülbri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941, s. 48.

87 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, c. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 659.

88 Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", ss. 11-12.

89 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 83.

deşinin genç oğlu IV. Leon'a (1305-1308) tahtı bırakmış ve onun bakımını üstlenmişti.⁹⁰ Papa Beşinci Clement'e elçiler yollayarak yardım istemesi sonuçsuz kalmıştır. Her yardım isteyişte Papa kayıtsız şartsız Katoliğin kabulünü ileri sürmüştü. 1307 yılında Katolik Kilisesi ile birleşmek taraftarlarıyla asıl Ermeni mezhebinde kalmakta ısrar edenler arasında anlaşmazlıklar meydana gelmişti.⁹¹

IV. Leon Moğollar tarafından öldürülmüş ve Ermenilerin başına III. Leon'un kardeşi Oşin (1306-1320) geçmişti. Oşin, Moğollardan uzaklaşarak Latinlere yaklaşmış ve Kıbrıs Kralının kızı ile evlenmişti. Bu evlilik ileride Kilikya Ermenilerinin başına Kıbrıs asıllı Lusignan ailesinin geçmesine neden olacaktır.⁹²

Oşin, Avrupa'dan esaslı birtakım yardımlar bekliyordu. Bu amaçla Sicilya Kralı ailesinden Ovanna isminde bir kadınla evlendi. Memluklara karşı Fransızlardan yardım istedi fakat bu talep sonuçsuz kalmıştır ve bir şey başaramayarak 1320 yılında ölmüştür. Yerine on yaşındaki beşinci oğlu Leon geçti. Saltanatı 21 yıl sürmüştür. Ermeniler bunun zamanında yalnız Kilikya'da kalmıştır.⁹³

1322 yılında Memluk kuvvetleri Ermenilerin elinde bulunan Misis şehri üzerine yürümüş, kayıklarla Ceyhan'ı geçerek Ermenileri arkadan çevirmişler. Ağır bir yenilgiye uğratılan Ermenilerin ileri gelenlerinden Baron Hetum, kardeşi Konstantin, Vahran Lotik, ordu komutanının oğlu Oşin ve ayrıca 21 süvari ile birçok asker öldürülmüştür. Memluklar yine aynı tarihte Ermenilerin elinde bulunan Ayas Limanı'nı tahrip etmişlerdir.⁹⁴

1335 yılında Memluk Devleti'nin sürekli saldırılarından zayıflamış olan Ermeni Prensligi üzerine Dulkadir Türkmenlerinin lideri Zeyneddin Karaca Bey 5000 kişilik kuvvetle saldırmış ve birçok yeri işgal ederek çok miktarda ganimetle Maraş'a dönmüştü. 1337 yılında da Memluklar Ayas limanını bir kez daha işgal ederek açık liman haline getirmişlerdi.⁹⁵

V. Leon'un 1341 yılında öldürülmesiyle Kilikya Ermeni Prensligi'nin başına Fransız asıllı Kıbrıs Lusignan ailesinden Guy de Lusignan getirilmişti.⁹⁶ İran Moğol hanlığı ortadan kalkmış, Ermeniler için yardım isteyecek Latinlerden başka kimse kalmamıştı. Ermeniler, Kıbrıslı bir Latin Prensi başa getirerek belki yeni bir Haçlı Seferi'ni yapılabileceğini umuyorlardı. Yine bu sebeple 1342 yılında Guy de Lusignan'a taç giydirerek kral ilan etmişlerdir. Lusignan'ın kral olması ile Ermeni Kilisesi'nin, Katolik Roma Kilisesi'ne dâhil olması gerektiğini ileri sürmüştü.

90 Kalloshyan, "Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü", s. 5.

91 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 84.

92 Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 80.

93 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 85.

94 Honigmann, "Misis", s. 369.

95 Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 8.

96 Gökhan, "XIV. Yüzyıllarda Kilikya Ermeni Prensligi ve Memluklarla İlişkiler", s. 38.

Frenklerle Ermeniler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Fanatik Ermeni rahipleri 1344 yılında Lusignan'ı öldürmüşlerdir. Bu da Gregoryen Ermenilerini memnun etmemişti. Bu memnuniyetsizlik, prensliğin 1375 yılında Memlukların eline geçmesinde önemli rol oynayacaktır.⁹⁷

1360 yılında Adana ve Tarsus Memluklar tarafından fethedilmişti.⁹⁸ Ermenilerin elinde sadece merkez Sis ve Anazarba ile civarından ibaret küçük bir toprak parçası kalmıştı.⁹⁹ Ermenilerin Papa'dan ve Bizans'tan yardım taleplerine de cevap olarak Papa onları Katolik olmaya, Bizans da Ortodoks olmaya çağırıyordu. Çaresiz kalan bir kısım Ermeniler bu teklifleri kabul etmişlerdir. Bu durum neticesinde de kabul etmeyenlerle aralarında mücadeleler baş göstermiştir. 1375 yılında Türkmen Beylerinden Ebu Bekir, 15000 kişilik orduyla Kozan'ı kuşatmıştı. 3 ay süren kuşatmada Leon teslim olmuş ve Kahire'ye götürülmüştü. Yedi yıl Kahire'de kalan Leon daha sonra Paris'e gidip 1393 yılında ölmüştü. Bunun neticesinde de Kilikya Ermeni hâkimiyeti son bulmuştur. Krallığın ortadan kaldırılmasından sonra Çukurova'ya hâkim olan Ramazanoğulları zamanında bölge tamamen Türk yurdu haline gelmiştir.¹⁰⁰ 1515 yılında Ramazanoğlu Beyliğine son veren Yavuz Sultan Selim, Kilikya'yı Osmanlı'ya katmıştır.¹⁰¹

Sonuç

Kilikya Ermeni Baronluğu, Ortaçağ Anadolu tarihinde ülkenin egemen unsurlarıyla çatışan bir güç olarak dikkat çekmektedir. Ermenilerin bölgede hâkimiyet kurmasında Malazgirt Savaşı'nda Bizans Devleti'nin uğradığı mağlubiyetin büyük etkisi olmuştur. Filaretos, Kogh Vasil gibi Ermeni derebeyleri Romalılara hizmet etmiş gözüke de uygun ortamı bulduklarında bağımsızlık elde etmeye çalışmışlardır. Haliyle ilk mücadele ettikleri güç Doğu Roma İmparatorluğu olmuştur.

1080 yılında kurulan Kilikya Ermeni Krallığı, Ermeni prenslikleri arasında en uzun ömürlü olanıdır. En parlak dönemini II. Leon zamanında yaşayan Kilikya Ermenileri, fetihlerle sınırlarını oldukça genişletmişlerdir. Bu zamanda bölge, Ermeni nüfus yoğunluğu nedeniyle bazı tarihçiler tarafından Küçük Ermenistan olarak adlandırılmıştır.

Romalılarla mücadele eden Ermeni derebeyleri Melikşah'la birlikte Selçuklularla işbirliği yaparak Çukurova'daki konumlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak Haçlı Seferleri'nin başlamasıyla bu işbirliği ortadan kalkmış ve Ermeniler, Haçlılarla beraber hareket etmiştir. Bununla birlikte Haçlılar bölgede tutunduktan kısa süre

97 Cönce, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", ss. 13-14.

98 el-Makrizi, *Kitabu's-suluk li-mağrifeti düveli'l-muluk*, c. 4. s. 245.

99 Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", s. 18.

100 Yinanç, "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", s. 97.

101 Hoca Saadetin Efendi, *Tâcü'r-Tevarih*, neşr. İ. Parmaksızoğlu, c. 4, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 242.

sonra Çukurova'daki Ermenilerin aleyhine faaliyetlere girişince iki taraf arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Zaman zaman Türkiye Selçuklularıyla işbirliği yapan Ermeniler böylece varlığını korumaya çalışmıştır.

1347 senesine kadar Kilikya Ermenilerini Ermeni asıllı olan Hetum ve Rupen sülalelerince idare edilmiştir. Ancak IV. Leon'un erkek çocuğu olmadığı için ülkesini Kıbrıs Kralı II. Henry'nin yeğeni Guy de Lusignan idare etmeye başlamıştır. Böylece yönetim Ermeni prenslerinden Fransız ailesine geçmiştir. Komşu devletlerin akınlarıyla zamanla zayıflayan Kilikya Ermeni Krallığı nihayetinde 1375 yılında Memlukların, Kilikya Ermenilerinin merkezi olan Sis'i işgal etmesiyle Ermenilerin bölgedeki hâkimiyeti son bulmuştur. Bu şekilde de üç asırlık bir siyasi varlık sona ermiş oldu.

Kilikya Ermeni Baronluğu Anadolu'ya hâkim güçler tarafından Çukurova'da istikrarı bozucu bir unsur olarak görülmüştür. Zira bağımsızlığını korumak için çaba gösteren Ermenilerin bunu gerçekleştirebilecek asker gücü yoktur. Onlar da egemen unsurlara karşı ayakta kalabilmek için üçüncü güçlerle işbirliği yapmışlardır. Romalılara karşı Türklerle, Türklere karşı Haçlılarla yakınlaşmaları bu yaklaşımın bir sonucudur.

KAYNAKÇA

- AKNERLİ Grigor, *Moğol Tarihi*, neşr.H. D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
- ANNA KOMNENA, *Alexiad*, terc. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996.
- ANDREASYAN, Hrand D., "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 1, sy. 2, İstanbul: 1950, ss. 401-438.
- Anonim Haçlı Tarihi*, terc. Ergin Ayan, İstanbul: Karadeniz Dergisi Yayını, 2013.
- AZİMÎ, *Azimî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler)*, neşr. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- BÜCHNER, V. F.; "Sis", *İA*, c. 10, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, ss. 708-712.
- CAHEN, Claude; *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, terc. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yedi yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- CARPİNİ, Johann De Plano; *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247*, çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitabevi, 2001.

- Chronique de Michel le Grand Patriarche des Syriens Jacobites* terc.V. Langlois, Venise: 1868.
- CÖHCE, Salim; “Ermenistan’ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*; c. 1, sy. 1^a, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 1-15.
- DEMİRER, Arif; “İdari ve Mali Alanda Ermeni-Moğol Münasebetleri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 2, Bartın: Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2015, ss. 65-75.
- DEMİRKENT, Işın; “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler*, c. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 651-668.
- _____ ; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- DUMONT, Paul; “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu’nun Islahı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 10-11, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, ss. 369-395.
- EL-BELÂZURÎ, *Fütuh’ul-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- ERSAN, Mehmet; “Ermenilerin Çukurova’ya Yerleşmeleri”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2001, ss.1-10.
- _____ ; “Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*; c. 2, sy. 1^b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 161-203.
- FAZLULLAH, Reşîdüddin; *Câmiu’l-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Akam Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- GENCELİ KİRAGOS, “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar”, *Türkiyat Mecmuası*, çev. E. Dalaurier, İstanbul: 1928, ss. 140-217.
- GREGORY Ebûl-Farac (Bar Bebraeus); *Abû’l-Farac Tarihi*, terc. Ömer Rıza Doğrul, c. 1/2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- GÖKHAN, İlyas; “Kilikya Ermeni Prensiği’nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri”, *Kahramanmaraş’ta Ermeni Sorunu Sempozyumu*, Kahramanmaraş: 2002, ss. 68-77.
- _____ ; “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I*, Nevşehir: 2012, ss. 70-108.

- _____ ; “XIV. Yüzyıllarda Kilikya Ermeni Prenslığı ve Memluklarla İlişkiler (1300-1374)”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c. 1, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007, ss. 29-43.
- Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, neşr. İ. Parmaksızoğlu, c. 4, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- HONİGMANN, Ernest; *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. F. Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- _____ ; “Misis”, *İA*, c. 8. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987, ss. 364-373.
- İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, neşr. A. Sadık Erzi, c. 1, Ankara: Tük Tarih Kurumu, 1956.
- İbn ed-Devadârî, *Kenz ed-Dürrer ve Câmi'el-Ğurer*, neşr. S. A. Aşûr, c. 7, Kahire: 1972.
- İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, terc. Abdulkerim Özaydın, c. 2-6, İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- İBNÜLİBRİ, Ebülferec; *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- İPEK, Ali; “Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslıklarına Açılan Yol”, *Yeni Türkiye*, sy. 60, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014, ss. 279-292.
- KALLOSHYSN, Kevork; “Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü”, *Yeni Türkiye*, sy. 60, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014, ss. 1-7.
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok; *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara: Altıncıoğlu Matbaası, 1990.
- KESİK, Muharrem; “Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları”, *Çeşitli Yönleriyle Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, ss. 3-23.
- KHONİATES, Niketas; *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- KIRPIK, Güray; “Birinci Haçlı Seferinde ve Kurtuluş savaşında Türk-Ermeni-Fransız Münasebetlerinin Benzer Yönleri”, *Turkish Studies*, c. 3, sy. 4, Ankara: 2008, ss. 531-548.
- KİNNAMOS, Ioannes; *Historia*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

- KOÇAŞ, Sadi; *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Altınok Matbaası, 1967.
- KÜLEKÇİ, Cahit; “Türk-Ermeni Sosyal Münasebetleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 15-55.
- LANGLOIS, Victor; *Eski Kilikya*, çev. Rahmi Balaban, Mersin: Mersin Halkevi Yayınları, 1947.
- Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. H. D. Andreasyan, İstanbul: Tarih Semineri Dergisi, 1937.
- NERSESYAN, D.; “The Kingdom of Cilicia Armenia”, *The History of Crusades*, c. 3, London: 1969, ss. 630-659.
- OSTROGORSKY, George; *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- POLO, Marko; *Marko Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Dokuman, c. 1, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- RAMSAY, W. M.; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, terc. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- RUNCİMAN, S.; *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1-2, terc. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- SEVİM, Ali; *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir 'atü'z-Zamân fi târihi'l-âyân'da Selçuklular*, terc. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- SPARAPET, Smbat; *Smbat Sparapet'in Vekayinamesinden Parçalar (Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar)*, çev. Mehmed Mürselov, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.
- SPULER, Bartold; *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- SÜMER, Faruk; “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy.1, Ankara: 1963, ss. 1-98.
- Takiyuddin Ahmed bin Ali El-Makrizi, *Kitabu's-suluk li-mağrifeti düveli'l-muluk*, c. 1-4, Kahire: y.y., 1957.

- TURAN, Osman; *Selçuklular zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984.
- UMAR, Bilge; *Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2000.
- URAS, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- ÜNAL, Ahmet; "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 15, sy. 3, Adana: 2006, ss. 15-44.
- Vahram's Chronicle of Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades*, terc. C. F. Neumann, London: 1831.
- Willermus Tyrennis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, terc. Ergin Ayan, Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2009.
- YİNANÇ, M. Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.
- YİNANÇ, Refet; *Dulkadir Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- _____ ; "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", *Ermeni Olayları Sempozyumu (Van-Bitlis-Muş)*, Van: 1986, ss. 93-97.